

zolása. A háborúk mellett természetesen a két birodalom *modus vivendijét* meghatározó békeszerződéseknek is nagy figyelmet szentelt a szerző, bár nehezen érthető, hogy a karlócai béke viszonylag sommás bemutatása után miért tárgyalja pontonként a pozsareváci békét. Az első világháborút lezáró – és a két birodalom sorsát megpecsételő – békeszerződések szintén megérdemelték volna egy külön fejezetet. A kötet végén felmerülhet az olvasóban az a kérdés is, hogy miért szentelt a szerző két különálló fejezetet Bosznia elfoglalásának és anektálásának. A mintegy harminc oldalas egység fontosságát nem szükséges itt hangsúlyozni, ugyanakkor aránytalanságnak tűnhet, ha összehasonlítjuk az első világháborúnak szentelt mindössze tízoldalas fejezettel.

Az összefoglaló jellegű esszékötet természetesen nem vállalkozhat a hosszú korszak kimerítő jellegű tárgyalására. Helyette a közép- és kelet-európai történelem iránt érdeklődő francia olvasók egy élvezetes és elgondolkodtató olvasmánnyal, az egyetemi hallgatók pedig hasznos tananyaggal gazdagodhatnak, ha kézbe veszik Bérenger professzor legújabb könyvét. A kötet végén rövid bibliográfia, glosszárrium, uralkodólista, valamint névmutató is helyet kapott. A munka szakmai és irodalmi erényei mellett legyen szabad felhívni a figyelmet annak néhány zavaró hiányosságára is. A bibliográfiában a téma magyar vonatkozása ellenére csak két független magyar szerző idegen nyelvű munkája került be. Hasonlóan kevés a török és az újabb német nyelvű munkák száma. A francia olvasó számára egzotikusnak számító történelmi téma évszámainak rendszerezése érdekében talán érdemes lett volna a kötet függelékében egy rövid kronológiát is elhelyezni. A könyv másik hiányossága elsősorban nyelvi és tipográfiai jellegű. A nyomdahibák közül a magyar olvasó számára a legszembetűnőbb a földrajzi és tulajdonneveink pontatlan és nem mindig következetes használata, valamint – a gondos szerkesztés ellenére – néhány elütés is került a szövegbe. Összefoglalásképpen örömtelnek nevezhető, hogy Jean Bérenger professzor új kötetével sikerült a szerző közép- és kelet-európai történelmi kutatásainak legfontosabb eredményeit egy összefoglaló jellegű, a szélesebb francia nyelvű olvasóközönség számára is élvezetes stílusú munkában közreadni.

Tóth Ferenc

DANIEL M. SIVILICH

MUSKET BALL AND SMALL SHOT IDENTIFICATION: A GUIDE

(*Muskétalövedék- és puskagolyó-meghatározás: ismertető. Norman: University of Oklahoma Press, 2016. 190 o. ISBN 978-0-8061-5158-8.*)

Daniel M. Sivilich (a Battlefield Restoration and Archaeological Volunteer Organization: BRAVO elnöke) történelmi korú kézi tüzfegyverlövedékek vizsgálatára vonatkozó kutatásai jelentős múltra tekintenek vissza.¹ A mostani, puha kötésű, tárgyfotókkal, leletmintázati térképekkel, táblázatokkal és grafikonokkal gazdagon ellátott, tíz fejezetre tagolt kötetet az illusztrációk és a táblázatok jegyzéke, David Gerald Orr (a *Huts and History: The Historical Archaeology of Military Equipment during the American Civil War* című kötet társszerkesztője) előszava, a szerzői előszó és köszönetnyilvánítás, valamint Douglas D. Scott amerikai régész bevezetője nyitja meg. A munkát utószava, a függelékek (*The Chronology of the Early Gun, An Analysis of Dentition Marks on Musket Balls, Classifications of Small Lead Shot*), az irodalomjegyzék, illetve a név- és tárgymutató rekeszti be.

Daniel M. Sivilich a könyv első fejezetében (*The Gun and Early Projectiles*) a kézi tüzfegyverek és elsütő-szerkezetek rövid történelmi áttekintését, illetve a korszak kézi tüzfegyverlövedéke-

¹ A témára vonatkozóan lásd: *D. M. Sivilich: Analyzing Musket Balls to Interpret a Revolutionary War Site. Historical Archaeology*, 30. (1996) 101–109. o.; *Uő: Revolutionary War Musket Ball Typology – An Analysis of Lead Artifacts Excavated at Monmouth Battlefield State Park. Southern Campaigns of the American Revolution*, 2. (January, 2005.) 1. sz. 7–20. o.; *Uő: What the Musket Ball Can Tell: Monmouth Battlefield State Park, New Jersey. In: Field of Conflict. Battlefield Archaeology from the Roman Empire to the Korean War. Ed. Douglas Scott – Lawrence Babits – Charles Haecker. Washington DC., 2009. 84–101. o.*

inek bemutatását tárja az olvasók elé. Sivilich szerint általánosan elmondható, hogy a korai kézi tűzfegyverek lövedékei változatos anyagúak voltak, hiszen egyaránt számolhatunk vas-, ólomborítású kő-, üveg- és ólomlövedékekkel; idővel pedig az ólomlövedékek lettek az uralkodóak. Ennek fő oka, hogy az ólomnak alacsony az olvadáspontja (327,5°C), és emiatt tábori körülmények között is könnyen elkészíthetőek voltak a lövedékek. A kézi tűzfegyverlövedékek leletmintázatán alapuló eseményrekonstrukció és lokalizáció a csatatérrégészet fontos módszere. Az amerikai függetlenségi háború (1775–1783) esetében különösen optimális kutatási perspektívákat teremt a tény, hogy a szembenálló felek eltérő kaliberű kézi tűzfegyvereket (brit Brown Bess-puskák és francia Charleville-puskák) használtak. (Hasonló kutatási lehetőség áll fenn a jakobita háborúk csataterületeinek régészeti vizsgálatakor is: a brit reguláris gyalogság Brown Bess-puskákkal, a jakobita erők pedig főleg Charleville-puskákkal voltak ellátva.² Konkrét csatatérrégészeti esettanulmányként Sivilich az 1778. évi monmouthi összecsapás Parsonage-gyümölcsös területén lezajlott eseményeinek terepkutatási eredményeit hozza. A második, a harmadik, a negyedik, illetve a hetedik fejezet (*The Basic Musket Ball, What Did it Hit? Musket Balls with Fabric Impressions, Chewed Musket Balls*) fő témája a lövedékeken látható deformitások és sérülések elemzése. A szerző öt fő deformitációs-csoportot, felületi sérülés-típust tekint át részletesen:

A) készítéstechnikai nyomok (öntőminta-felek illeszkedésénél keletkező varratszerű gerinc, az öntési csont eltávolítására visszavezethető felületi eszköznyomok), szabálytalanságok (az öntőminta-felek elmozdulása, illetve a nem megfelelő hőmérsékletű golyónyersanyag használata okozta markáns formai deformáció);

B) a ledöngöléskor létrejövő deformitások (a döngölővessző által okozott felületi benyomódás, illetve a golyó ledöngölésekor, a lövedéknek a fegyvercső falával való súrlódására visszavezethető sima, szalagszerű oldali felületrész keletkezése, a nagyobb méretű kézi tűzfegyverlövedék mellé töltött, kisebb kaliberű lövedékek /„buck-n-ball” töltet/ okozta felszíni benyomódások);

C) a fegyvercsőben rekedt lövedék eltávolításakor létrejövő, a golyósróf („musket worm”) okozta jellegzetes furatnyomok;

D) a lövedék becsapódása által eredményezett (gyakran fa, felszerelési tárgy, fegyveralkatrész, textília vagy akár csont lenyomatát mutató) deformitás;

E) a lövedékek felületén elkülöníthető emberi, illetve állati (rágcsálók, sertés, őz/szarvas) rágásnyomok.

Az ötödik fejezet (*Musket Balls Altered to Improve Lethality*) a nagyobb határfokúnak tartott, darabolással kiképzett, illetve szándékosan deformált lövedéket tárgyalja. Sivilich három fő típust különített el könyvében a Fort Montgomery State Park, a Monmouth Battlefield State Park és New York város területén talált, illetve a Whydah kalózhajó roncsánál (Cape Cod, 1717) feltárt lövedékleleteken, illetve spanyolországi és lengyelországi párhuzamokon keresztül:

1. öntéssel kialakított, golyóformát mutató lövedékek darabolásából nyert félgömb- vagy gerezdformájú darabok („split shot”);

2. öntött, golyóformájú lövedékekből készített, kovácsolással deformált (nyomott formájú) lövedékek;

3. (ólmadarabokból) darabolással kiképzett, hasáb alakú, vagy hengeres testű példányok („slug”, „cylindrical shot”).

A hasáb alakú, illetve hengeres testű lövedékek kapcsán a szerző csatatérrégészeti példaként a Sutfin-gyümölcsös területén, a Monmouth-csatatér kutatásához kapcsolódó fémkereső műszeres terepbejárás eredményeit vonultatta fel. A hatodik fejezet (*Canister Shot*) a kartácslövedékekkel („canister shot”, „case shot”, „grape shot”) kapcsolatos kutatásokat összegzi. A fejezet régészeti vonatkozású kutatásaként a Sutfin-gyümölcsös (Monmouth Battlefield State Park) területén és annak térségében folytatott, szisztematikus fémkereső műszeres terepkutatás eredményei olvashatóak.³ Sivilich gyűjtése alapján a kartácslövedékek változatos anyagúak (őn, ólom, sárgaréz, vas) voltak, a kartácslövedékek kézi tűzfegyverektől való megkülönböztetését elsősorban a lövedéke-

² A témához lásd még: *Tony Pollard: Capturing the Moment: the Archaeology of Culloden Battlefield*. In: *Culloden. The History and Archaeology of the Last Clan Battle*. Ed. *Tony Pollard*. Barnsley, 2009. 144–145. o.

³ A témához lásd: *D. M. Sivilich: Evolution of Macro-Archaeology of the Battle of Monmouth – 1778 American Revolution War. Battlefields Annual Review*, 2005. 73–85. o.

ken keletkező jellegzetes deformitások (két lövedék összeolvadása, vagy a kartácsszelence oldal-fala, illetve a töltelékgyolyók egymáshoz való préselődéséből származó benyomódások) segíthetik. A nyolcadik könyvrész („*Pewter*” *Musket Balls*) témáját az ötvöztött kézi tüzefegyverlövedékek adják. A magas óntartalmú lövedékeket az ólomhiány enyhítése céljából beolvasztott ón kancsókra, tányérokra és ivóedényekre vetíti vissza a szerző. A kötet kilencedik fejezete (*Musket Balls Altered for Nonlethal Use*) a nem „rendeltetésének” megfelelően felhasznált, másodlagos funkcióval ellátott és ennek megfelelően átalakított lövedékleteket, így kézi tüzefegyverlövedékekből készített játékszetonokat, dobókockákat és hálónehézékeket mutatja be. (Az öntéssel kialakított, golyóformájú lövedékekből való dobókocka-készítést kísérleti régészeti kutatással is szemlélteti Sivilich.) A könyv utolsó, tizedik szakasza (*Small Shot... Not Just for the Birds*) a vadászlövedékek („bird shot”, „buckshot”, „pellet”) vizsgálatához ad információkat. Sivilich kutatásai alapján nem mondható törvényszerűnek, hogy a „kisebb” méretű lövedékeket csak vadászatra használták. A vadászlövedékeknek tartott darabok készítmódja és a felületükön látható készítés technikai nyomai sem térnek el jelentősen az öntéssel készült, nagyobb méretű példányokétól; értékes támpont azonban, hogy a modern korban a vadászsörétek mindenestre már gyáripari eljárás keretein belül, hideg préseléssel vagy „csepegtetéses” módszerrel (az arzénvegyületekkel olvasztott ólmot a kívánt lövedék méretétől függő magasságból hideg vízbe csepegtették) készültek. Sivilich Robert Hooke egy 1665. évben kiadott munkájából érdekes lövedékkészítési eljárást („Rupert method”) közöl: szűrőtölcsért használva öntőmintának jellegzetes alma formájú lövedékek voltak gyárthatóak. (Feltételezhetően szűrőtölcsér felhasználásával öntött lövedékek ismertek például a XVIII. századi kalózhajó, az Anna Királynő Bosszúja roncsáról is.)

Összegzőképpen megállapítható, hogy Daniel M. Sivilich régészeti és kísérleti régészeti kutatásain, továbbá írásos forráskutatásain alapuló, szintetizáló műve alapvető jelentőségű, értékes kézikönyv a kora újkori és újkor csataterek régészetéhez, illetve a történeti korú kézi tüzefegyverlövedékek interpretációjához.

Polgár Balázs

UDOVE CZ GYÖRGY

A MAGYAR KATONA

ÖLTÖZKÖDÉS, FELSZERELÉS ÉS FEGYVERZET 1788–1815 KÖZÖTT

(Tortoma Könyvkiadó, Barót, 2015. 88 o. ISBN 978-973-8995-19-2)

Újabb, immár harmadik kötete jelent meg annak a magyar katonai hagyományörzést segítő könyvsorozatnak, amit Udovecz György, a fenti „szakma” kimagasló hazai képviselője jegyez. Míg 2014-ben előbb az itthon mindig „aktuális” 1848–1849. évi magyar szabadságharc katonai hagyományörzőinek szánt, majd még abban az évben az I. világháború kiterjedésének centenáriuma-ra a cs. és kir., illetve a m. kir. haderő világháborús viseleteit megörökítő munkája jelent meg, addig most jobbra a francia forradalmi, majd a napóleoni háborúk időszaka (1792–1815) alatt a cs. kir. Hadsereg magyar alakulatai, valamint a m. kir. Nemesi Felkelés katonáinak ruházatát, felszerelését és fegyverzetét mutatja be. A jelen mű aktualitásához sem férhet kétség: a múlt évben zárultak le azok a rendezvények, amelyek a napóleoni háborúk kétszáz éves évfordulójának kapcsán az európai hagyományörzők minden résztvevő egykori harcosai előtt tisztelegve a kor nagyobb csatáit (Austerlitz, Waterloo) „játszották újra”, és a nagy sikerre való tekintettel több „összecsapás” újabb „megörökítése” várható a következő években is. Ezért is szükséges, hogy az ebben résztvevő magyar katonai hagyományörzők minél pontosabb viselettel képviselhessék hazájukat, illetve egykori katonáőseiket. Ehhez nyújt nagy segítséget ez a kötet.

Ahogy a bevezetőben Baczoni Tamás katonai egyenruha- és viseletkutató is megjegyzi, az európai katonai hagyományörzés jó 370 évre tekinthet vissza, mivel már az angol polgárháborúban is előfordult, hogy a parlamenti csapatok „újrajátszották” a királpártiakon aratott győzelmü-